

DIALEKTOLOGIK TADQIQOTLARNING TILSHUNOSLIKDAGI O'RNI**Ochilova Xursanoy Maxmud qizi***Chirchiq davlat pedagogika universiteti**Turizm kafedrası dotsent v.b.*ochilovaxursanoy26@gmail.com**Ulasheva Farida Farxod qizi****Abdumo'monova Ulbo'sin Abdusattar qizi***Chirchiq davlat pedagogika universiteti Turizm fakulteti Xorijiy til va adabiyoti
yo'nalishi 2- bosqich talabalari*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada dialektologiya fanining tilshunoslikdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Unda dialektologik tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlari, ularning adabiy til taraqqiyotidagi o'rni, shuningdek, o'zbek tili lahja va shevalarining o'rganilishi tarixiy-nazariy jihatdan yoritiladi. Maqolada dialektologiyaning zamonaviy tilshunoslikdagi metodologik yondashuvlari ham tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *dialektologiya, tilshunoslik, sheva, lahja, adabiy til, lingvistik tadqiqot, fonetik va leksik farqlar.*

**РОЛЬ ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В
ЯЗЫКОЗНАНИИ****Очилова Хурсаной Махмудовна***Чирчикский государственный педагогический университет,**доцент кафедры туризма (и.о.)*ochilovaxursanoy26@gmail.com**Улашева Фарида Фарходовна****Абдумомонова Улбосин Абдусаттаровна***Студентки 2 курса факультета туризма**по направлению «Иностранный язык и литература»**Чирчикского государственного педагогического университета*

Аннотация. *В статье рассматривается место и значение диалектологии в современном языкознании. Анализируются основные направления диалектологических исследований, их роль в развитии литературного языка, а также история изучения узбекских диалектов и говоров. Особое внимание уделяется методологическим подходам диалектологии в современной лингвистике.*

Ключевые слова: диалектология, языкознание, говор, диалект, литературный язык, лингвистическое исследование, фонетические и лексические различия.

THE ROLE OF DIALECTOLOGICAL RESEARCH IN LINGUISTICS.

Ochilova Khursanoy Makhmudovna

Chirchik State Pedagogical University,

Acting Associate Professor of the Department of Tourism

ochilovaxursanoy26@gmail.com

Ulasheva Farida Farhodovna

Abdumomonova Ulbosin Abdusattarovna

2nd-year students of the Faculty of Tourism,

majoring in "Foreign Language and Literature"

Chirchik State Pedagogical University

Annotation. *This article examines the role and importance of dialectological research in linguistics. It analyzes the main directions of dialect studies, their contribution to the development of the literary language, and the historical-theoretical aspects of studying Uzbek dialects and vernaculars. The paper also discusses methodological approaches to dialectology in modern linguistics.*

Keywords: *dialectology, linguistics, dialect, vernacular, literary language, linguistic research, phonetic and lexical differences.*

Kirish. Til insoniyat jamiyatining eng muhim ijtimoiy hodisalaridan biridir. Har bir xalqning madaniyati, milliy o'ziga xosligi, tarixiy taraqqiyoti va tafakkuri, eng avvalo, uning tilida aks etadi. Shu bois tilshunoslik fanida tildagi hududiy farqlar, ya'ni lahja va shevalarni o'rganish masalasi alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan. Bu yo'nalish dialektologiya deb ataladi. Dialektologiya — tilning hududiy variantlarini, ularning fonetik, leksik, morfologik va sintaktik xususiyatlarini o'rganadigan tilshunoslik tarmog'idir. O'zbek tili kabi boy tarixiy ildizga ega bo'lgan tillarda lahjalar masalasi nihoyatda muhimdir. Chunki o'zbek tili asrlar davomida turli ijtimoiy, madaniy va siyosiy jarayonlar ta'sirida shakllanib, ko'plab mahalliy nutq turlarini o'z ichiga olgan. Ana shu lahja va shevalar tildagi qadimiy qatlamlarni, xalqning turmush tarzi, urf-odatlarini, etnik tarixi haqida qimmatli ma'lumotlarni saqlab qolgan. Shu sababli dialektologik tadqiqotlar nafaqat lingvistik, balki tarixiy, etnografik va madaniy ahamiyat kasb etadi. Ular milliy tilning shakllanishi, adabiy me'yorning mustahkamlanishi, til taraqqiyotining ichki manbalarini o'rganishda asosiy manbalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda tilshunoslikda dialektologiya faqat hududiy farqlarni emas, balki sotsiolingvistik (ijtimoiy) omillarni ham tahlil qilmoqda. Chunki zamonaviy jamiyatda tilning hududiy chegaralari bilan bir qatorda, ijtimoiy tabaqalar, migratsiya, raqamli aloqa vositalari ham tilning yangi variantlarini shakllantirmoqda. Shu nuqtai nazardan, dialektologik tadqiqotlarning metodologik bazasini kengaytirish, ularni yangi lingvistik yondashuvlar asosida qayta ko'rib chiqish zarurati tug'ilmoqda. Demak, mazkur maqola dialektologik tadqiqotlarning tilshunoslikdagi o'rni, uning nazariy va amaliy ahamiyatini yoritish, o'zbek tili lahja va shevalarini o'rganishdagi ilmiy izlanishlar natijalarini tahlil qilishga bag'ishlanadi.

Asosiy qism. Tilshunoslik fanining rivojida dialektologiya alohida o'rin egallaydi. U tildagi hududiy farqlarni ilmiy asosda tahlil qilib, adabiy tilning shakllanishi va taraqqiyot jarayonida muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Muammoning qo'yilishi shundan iboratki, hozirgi globallashuv sharoitida tillarning o'zaro ta'siri, migratsiya jarayonlari, ommaviy axborot vositalarining kengayishi natijasida milliy tillardagi mahalliy lahjalar asta-sekin yo'qolib bormoqda. Bu holat xalq tili boyligining qisqarishiga, tarixiy leksik qatlamlarning unutilishiga sabab bo'lmoqda. Shu bois dialektologik tadqiqotlarni chuqurlashtirish, mavjud shevalarni yozma manbalar asosida qayd etish va tizimlashtirish dolzarb ilmiy vazifaga aylanmoqda.

Dialektologiya nafaqat tildagi hududiy farqlarni o'rganadi, balki tilning ichki tizimlilik qonuniyatlari, fonetik va leksik o'zgarishlarning sabablari hamda ularning tarixiy ildizlarini tahlil qiladi. Masalan, o'zbek tili tarkibidagi uch asosiy lahja — qarluq, qipchoq va o'g'uz lahjalari o'zaro tarixiy, fonetik va morfologik jihatdan farqlanadi. Ushbu lahjalar asosida o'zbek adabiy tili shakllangan bo'lib, ularning har biri tilning boyishi va rivojlanishiga o'z hissasini qo'shgan.

Nazariy-metodologik asoslar nuqtayi nazaridan dialektologik tadqiqotlar tasviriy, taqqosiy, tarixiy va lingvogeografik usullarga tayanadi. Tasviriy metod orqali alohida shevalarning fonetik, morfologik, sintaktik xususiyatlari qayd etiladi; taqqosiy metod turli hududlarda qo'llaniladigan so'z va shakllarning o'xshashligi yoki farqini aniqlashga xizmat qiladi. Tarixiy yondashuv esa lahjalarning kelib chiqishini, qadimgi turkiy tillar bilan aloqadorligini ko'rsatadi. Lingvogeografik metod orqali esa lahjalarning tarqalish hududi xaritalar asosida belgilab chiqiladi. Dialektologik izlanishlar o'zbek tilshunosligida XX asrning o'rtalaridan boshlab faol rivojlandi. Akademiklar E.D. Polivanov, A.K. Borovkov, H. G'ulomov, G'. Abdurahmonov, B. Jo'rayev, N. Mahmudov va boshqa olimlar o'zbek lahjalari tizimi, ularning fonetik va leksik farqlari haqida qimmatli ilmiy tadqiqotlar olib borganlar. Ularning ishlarida o'zbek shevalarining tarixiy ildizlari, ularning adabiy til bilan munosabati, xalq tili va madaniyatidagi o'rni yoritilgan.

Hozirgi davrda dialektologik tadqiqotlar faqat an'anaviy og'zaki materiallar asosida emas, balki raqamli texnologiyalar yordamida ham amalga oshirilmoqda. Tilshunoslar audio va video yozuvlar, elektron lug'atlar, interaktiv xaritalar orqali dialektlarni qayd

etib, ularni tahlil qilishning yangi metodlarini ishlab chiqmoqdalar. Bu esa dialektologiyani zamonaviy tilshunoslikning eng faol yo'nalishlaridan biriga aylantirmoqda. Shuningdek, dialektologiya etnolingvistika, sotsiolingvistika va madaniyatshunoslik bilan bevosita bog'liq. Chunki har bir sheva o'z hududiga xos urf-odat, turmush tarzi va tafakkur uslubini aks ettiradi. Shu bois dialektologik tadqiqotlar xalqning milliy o'zligini saqlab qolish, tarixiy til merosini asrab-avaylash, adabiy tilni boyitish va me'yorlashda beqiyos ahamiyatga ega. Bugungi kunda o'zbek tili uchun dialektologik izlanishlar natijalari adabiy tilni yanada boyitish, me'yoriy grammatikani takomillashtirish, lug'at boyligini kengaytirish hamda o'quv jarayonida amaliy tilshunoslik materiallarini shakllantirishda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa. Dialektologik tadqiqotlar tilshunoslikning ajralmas va muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, u tilning ichki tizimini, hududiy xususiyatlarini hamda xalq og'zaki nutqining real ko'rinishlarini o'rganishga xizmat qiladi. Dialektologiya yordamida tilning tarixiy taraqqiyoti, fonetik, leksik va grammatik o'zgarishlari, shuningdek, milliy adabiy tilning shakllanish jarayonidagi dialektlarning o'rni aniqlanadi. Bugungi kunda dialektologik tadqiqotlar faqatgina til tarixini o'rganish vositasi bo'lib qolmay, balki xalq madaniyati, urf-odatlari va mintaqaviy tafakkurini tahlil etishda ham muhim ilmiy manba sifatida qaralmoqda. Tilshunoslikda dialektologiyaning o'rni shundaki, u til tizimining jonli nutq asosidagi rivojlanish qonuniyatlarini ochib beradi, bu esa tilni saqlash va rivojlantirish siyosatida beqiyos ahamiyat kasb etadi. Shu bois, dialektologik tadqiqotlarni chuqurlashtirish, zamonaviy texnologiyalar asosida yangi ma'lumotlar bazasini yaratish, dialektlarning o'zaro ta'sirini o'rganish tilshunoslik fanining kelgusidagi istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizov A. A. O'zbek dialektologiyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2001.
2. Jo'raev M. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2010.
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2012.
4. Xudoyberganova M. O'zbek tili dialektologiyasi masalalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
5. Bozorov O. Tilshunoslik nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
6. Normatov U. Til va madaniyatning o'zaro aloqasi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
7. Bobojonov B. Leksikologiya va dialektologiya masalalari. – Toshkent: Fan, 2005.